
**ՈՉ ԶԵՎԱԿԱՆ ՑԱՆՑԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

ԱՐՄԱՆ ԴԱՐԱԳՈՒԼՅԱՆ

Հետխորհրդային բարեփոխումներն առաջ բերեցին իրողություններ՝ խնդիրներ աշխատաշուկայում, ազատ գներ, արժեզրկում, որոնց հասարակությունը ամենևին պատրաստ չէր: Պլանային տնտեսության ապակենտրոնացումը և պետական ունեցվածքի սեփականաշնորհումը հանգեցրին էլ ավելի դրամատիկ երևույթների: Նոր իրավիճակի ամենաարմատական փոփոխությունը հասարակական միջավայրի անկայունության և անկանխագուշակելիության զգացումն էր: Սովորույթի համաձայն՝ երաշխավորված համարվող շատ երևույթներ դադարեցին այդպիսին լինելուց, ռիսկային իրավիճակները դարձան առօրյա կյանքի անբաժանելի մասը: Ռեսուրսների սահմանափակությունը մարդկանց ստիպեց իրենց նյութական և սոցիալական վիճակը բարելավելու համար օգտագործել ցանկացած հնարավորություն՝ աշխատանք, ընկերներ, բարեկամներ և այլն: Տնտեսական և սոցիալական քաղաքականության, հանրային կառավարման սկզբունքների անկատարությունը հանգեցրեց հասարակության տարբեր ինստիտուտներում ոչ ձևական հարաբերությունների չափաբաժնի կտրուկ մեծացմանը, հասարակական վերահսկողության այլընտրանքային համակարգերի գործառնության ակտիվացմանը:

Տվյալ դեպքում «ոչ ձևական հարաբերություններ» ասելով հասկանում ենք այնպիսի գործողությունների ամբողջություն, որոնք, ձևավորվելով անձնային կապվածության հենքի վրա, գործում են վարքի՝ հասարակայնորեն ընդունված կանոններից դուրս կամ դրանց զուգահեռ և ուղղված են տարբեր տեսակի ինստիտուտացված ռեսուրսների հասանելիության ապահովմանը:

Հոդվածում քննվող հիմնախնդրի համատեքստում կարևոր է այն հանգամանքը, որ թեև խորհրդային Միության հասարակական կառույցները, ինչպիսիք էին ապրանքների բաշխման և վերահսկողության, համընդհանուր զբաղվածության, կայուն դրամաֆինանսային պետական համակարգերը և այլն, բնակչությանն ապահովում էին պետականորեն երաշխավորված ծառայություններով և սպառման ապրանքներով, այդուհանդերձ հատկապես ուշ խորհրդային տարիներին ապրանքների համընդհանուր պակասուրդի պայմաններում թե՛ միջանձնային և թե՛ սոցիալական կառույցների մակարդակում արդեն իսկ ձևավորվել էր ոչ ձևական ցանցերի՝ որպես սոցիալական հարմարվողականության յուրահատուկ մեխանիզմների որոշակի ամբողջություն: Նման ոչ ձևական ցանցերը անհատների միջև անձնավորված հարաբերությունների այնպիսի համակարգեր են, որոնք չունեն ներքին աստիճանակարգում, հստակորեն սահմա-

նագծված չեն, ուստի բաց են նաև սոցիալական այլ միջավայրերի պատկանող և այլ գործունեություն իրականացնող անձանց համար¹: Այսպիսի ցանցերը տարբերվում են ձևական ինստիտուտներից նրանով, որ ի սկզբանե կողմնորոշված են առավելապես դեպի «ներս», դեպի այդ հարաբերությունների պահպանումը և ոչ դեպի «դուրս»: Այսինքն՝ դրանք չունեն կոնկրետ նպատակային կամ գործառնական բնույթ, թեև կարող են օգտագործվել որևէ որոշակի նպատակի հասնելու համար:

Խորհրդային համակարգում ոչ ձևական ցանցերը, ուժեղացնելով անձնական շփումները, նվազեցնում էին պլանային տնտեսության և քաղաքական համակարգի կոշտ սահմանափակումները: Քանի որ պլանային տնտեսության մեջ տնտեսական փոխազդեցության գլխավոր միջոցը ամենևին էլ փողը չէր, ուստի՝ առաջացած հիմնախնդիրները լուծվում էին ապրանքափոխանակության կամ էլ «ծանոթությունների» միջոցով: Այնտեղ, որտեղ ապրանքների մշտական պակասուրդը համակցվում էր հասարակության լայն շերտերի սպառողական դիրքորոշման, իսկ հավասարության գաղափարախոսությունը՝ տարբեր արտոնությունների և փակ բաշխման համակարգերի հետ, անձնական կապերը միակ միջոցն էին, որոնք կարող էին թույլ տալ պաշտոնապես հաստատված արտոնյալ խմբերի մեջ չմտնող անձանց քիչ թե շատ օգտվել «հազվագյուտ» սպառման ապրանքներից²: Այսպիսով, ոչ ձևական ցանցերը պաշտպանում էին մասնավոր շահերը պետական բաշխման համակարգի սահմանափակումներից՝ թույլ տալով օգտվել հարաբերական բարեկեցությունից և հօգուտ ավելի քիչ արտոնություններ ունեցող շերտերի վերաբաշխել այնպիսի ապրանքներ և ծառայություններ, որոնցից կարող էին օգտվել միայն կուսակցական և կառավարական վերնախավերը:

Համառորեն մերժվելով «պաշտոնական» բարոյականության կողմից՝ այդ հարաբերությունները, սակայն, կազմում էին հասարակական կյանքի անբաժանելի մասը: Ուստի, չնայած նրան, որ հետխորհրդային փոխակերպումներն առաջ բերեցին արմատական փոփոխություններ հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, այդուհանդերձ վարքի այն օրինակները, որոնք օրգանապես կապված էին խորհրդային քաղաքական և տնտեսական համակարգերի հետ, տեղափոխվեցին սոցիալ-տնտեսական նոր կենսաձևով պայմանավորված փոխանակման այլ համակարգեր: Վերոնշյալին գումարվեց նաև այն հանգամանքը, որ պետական համակարգի քայքայումը, բնակչության լայն շերտերի՝ դրանից բխող ցածր վճարունակությունը և կենսամակարդակի անկումը հետխորհրդային հասարակություններում լուրջ հիմք հանդիսացան ոչ ձևական ցանցերի նորովի աշխուժացման համար:

Հարկ է նշել, որ սա ամենևին էլ չի նշանակում, թե նման ցանցերի ակտիվ գործառնությունը կապված էր միայն հետխորհրդային փոխակերպական գործընթացների անորոշության հետ, և հանձինս վերջինների՝ մենք

¹ Տե՛ս Гудков Л., Дубин Б. Институциональные дефициты как проблема постсоветского общества // "Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены", 2003, № 3, էջ 33:

² Տե՛ս Ledeneva, A. Blat Lessons: Networks, Institutions, unwritten rules // The Legacy of the Soviet Union, Palgrave Macmillan, 2004, էջ 124:

պարզապես գործ ունենք անցյալի հերթական մնացուկի հետ: Իհարկե, կարելի է ենթադրել՝ քանի որ արդիականացման գործընթացներն ի վերջո հանգեցնելու են ժողովրդավարության և շուկայական հարաբերությունների կայացման, իսկ վերջիններիս զարգացումը անխուսափելիորեն բերելու է հասարակական ինստիտուտների նկատմամբ վստահության աճի, ապա ոչ ձևական, անձնավորված հարաբերությունները հրատապ են լինելու միայն մի փոքր ժամանակահատվածում՝ որպես անցումային ժամանակաշրջանի դժվարությունների հաղթահարման միջոց: Նման պարագայում եթե ընդունենք, որ խորհրդային հասարակությունում գոյացած ոչ ձևական հարաբերությունների համակարգը նախ և առաջ հասարակության շարքային անդամի առօրյա կենսունակության ռազմավարության արտահայտությունն էր, ապա ակնհայտ է, որ վերջիններիս նման դրսևորումը հետխորհրդային հասարակություններում գնալով պետք է նվազի³:

Նման մոտեցումը, անշուշտ, ունի որոշակի հիմքեր. այդուհանդերձ, ոչ ձևական հարաբերությունների գործառույթները չի կարելի հանգեցնել միայն, ասենք, դրամական հարաբերությունների փոխատեղման և կամ էլ անցումային իրողությունների բացասական հետևանքների մեղմացման: Մասնավորապես, կասկածից դուրս է այն հանգամանքը, որ ներկայումս հետխորհրդային շատ երկրներում (այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետությունում) ոչ ձևական ցանցերը հասարակական հարաբերությունների համակարգում անհամեմատ մեծ չափաբաժին են կազմում: Չնայած հետխորհրդային հասարակություններում ոչ ձևական հարաբերությունները դադարել են առօրյա կյանքում առաջնային անհրաժեշտություն լինելուց (այլևս կարիք չկա սննդամթերք կամ լայն սպառման ապրանքներ ձեռք բերելու այլընտրանքային ուղիներ փնտրել), այդուհանդերձ դրանց կարիքը դեռևս զգացվում է ավելի լավ ապրելու, հարմարավետության ավելի բարձր մակարդակ ապահովելու համար:

Առհասարակ ընդունված կարծիք է, որ ոչ ձևական ցանցերը նպատակ են հետապնդում ապահովելու հետևյալ ռեսուրսների հասանելիությունը՝ ապրանքներ, ծառայություններ, եկամտի աղբյուրներ (կրթություն, աշխատատեղ, արտոնություններ)⁴: Ըստ այդմ, եթե խորհրդային հասարակությունում ոչ ձևական հարաբերությունների համակարգերը նախ և առաջ գործում էին տարբեր նյութական բարիքների և ծառայությունների վերաբաշխման ուղղությամբ, ապա հետխորհրդային հասարակություններում դրանք միտված են հիմնականում դեպի եկամտի աղբյուրները, մասամբ էլ դեպի ծառայությունները (խոսքն այս դեպքում բարձրակարգ ծառայությունների մասին է):

Ոչ ձևական ցանցերի գործառնությունը անխուսափելի է սահմանափակ ռեսուրսների՝ բյուջեների, հավելավճարների, նպաստների բաշխման գործընթացներում, պետական վերահսկողության մարմինների գործառնության, օրինակ՝ մաքսային կամ հարկային պարտավորությունների վե-

³ Տե՛ս **Дезер М.** "Неформальные отношения": как с ними быть? // "Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии", 2003, № 1 (67), էջ 45:

⁴ Տե՛ս **Леденева А. В.** Личные связи и неформальные сообщества: трансформация блага в постсоветском обществе // "Мир России", 1997, № 2, էջ 102:

րահսկմանն առնչվող խնդիրներ լուծելիս: Անձնական ծանոթությունները մնում են առաջնային այնպիսի իրավիճակներում, երբ փողը չի ընդունվում որպես փոխանակման միջոց (օրինակ՝ տարբեր կառույցների կառավարման բարձր մակարդակներում): Ջարմանալի չէ, որ մարդիկ աշխատաշուկայում իրենց տեղը գտնելու և կամ էլ սեփական բիզնեսը զարգացնելու համար բնագոյաբար սկսում են դիմել իրենց ծանոթություններին այնպես, ինչպես սովոր էին դրանք օգտագործել անձնական սպառման ապրանքներ հայթայթելիս: Արդյունքում ստացվում է, որ, օրինակ, հաջողակ բիզնեսմեն լինելու համար պետք է «յուրային» լինել որոշակի շրջանակներում: Իրոք, այսօր ոչ ձևական ցանցերում ներգրավված լինելը բիզնեսի կառավարման համար դառնում է որոշիչ, իսկ հարկերի, մաքսային օրենքների, կառավարական տարբեր վարչությունների որոշումների, բանկերի քաղաքականության մասին տեղեկատվություն ստանալու հարցում՝ նույնիսկ անհրաժեշտ: Ընդ որում՝ շատ դեպքերում ոչ ձևական կապերի մեծ համակարգերի ակունքները գալիս են դեռևս խորհրդային ժամանակներից⁵:

Այսպիսով, հանձինս հետխորհրդային հասարակություններում ոչ ձևական ցանցերի՝ մենք գործ ունենք ոչ այնքան գոյամիջոցների խնդրի, որքան սոցիալական առաջխաղացման յուրահատուկ ռազմավարության հետ: Այս իրողությունը փաստարկ է հօգուտ այն տեսակետի, որ չի կարելի ոչ ձևական հարաբերությունները հանգեցնել պասիվ հարմարվողական ռազմավարության, որից իբր պետք է կառչի վերջնականորեն շփոթված homo sovieticus-ը: Այսինքն՝ ոչ ձևական հարաբերությունների արխաիկությունը խիստ չափազանցված է. վերջիններս խորհրդային հաբիտուսի (վարքի նախատրամադրվածության) պարզ վերարտադրություն չեն: Ըստ այդմ՝ փոխանակ դրանք սոցիալական ցանկալի առաջխաղացման արգելակ դիտարկելը, տեսական առումով շատ ավելի նպատակահարմար և արդյունավետ է նախկինում գոյություն ունեցող սոցիալական վարքի այդ ձևերը քննարկել որպես այլ պայմաններում և այլ նպատակներով նորովի կիրառության դրսևորումներ:

Այսպես, խորհրդային հասարակության արժեհամակարգը ուղղորդող անդեմ հասարակականը և գաղափարայնացված հոգևորը մերժում էին անհատի և անհատականության ցանկացած դրսևորում⁶: Ի հակադրություն խորհրդային գաղափարախոսության, որը հռչակում էր վերացական համահավասարեցված համերաշխություն (ըստ այդմ՝ պահանջվում էր համերաշխություն որոշակի դասակարգերի, այլ ոչ թե անհատների միջև), հետխորհրդային հասարակություններում մենք տեսնում ենք այնպիսի գործունեություն, որի նպատակն է որոշակի անհատի հանդեպ խթանել արտոնյալ հարաբերությունների ոլորտում գտնվող այլ անհատների շա-

⁵ Տե՛ս **Сокучев З. А., Леденева А. В.** Российская экономика блага: блат, сети отношений и неформальный обмен // "Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература". Серия 11, Социология. Реферативный журнал, 2001, № 3, էջ 66-67:

⁶ Տե՛ս **Է. Հարությունյան**, «Էթնոմշակութային ապաստարանը» որպես գոյատևման գեղագիտական նախագիծ // Բանբեր Երևանի համալսարանի, Փիլիսոփայություն, Ղոգեբանություն, 2010, 132.4, էջ 6:

հագրագիտ վերաբերմունքը⁷: Այս մեխանիզմն արդեն իսկ արմատավորված էր խորհրդահայ իրականության մեջ (հիշենք, այսպես կոչված, «խժք»-ի՝ «խնամի-ծանոթ-բարեկամ»-ի պրակտիկան), սակայն սոցիալական կողմնորոշիչների կորստի պատճառով հետխորհրդային հասարակություն մուտք գործած մարդկանց ինքնահաստատման գործընթացը և վերահաս «նույնականության պակասուրդը» էլ ավելի մեծացրեցին դրա պահանջարկը: Այս համատեքստում ոչ ձևական ցանցերը ստացան նաև «անանունության» հաղթահարման որոշակի գործառույթներ, ինչպես առանձին անհատի դեպքում (բժիշկը, անշուշտ, ավելի ուշադիր է այն հիվանդի նկատմամբ, որն իր մոտ է եկել ինչ-որ մեկի «հանձնարարականով»), այնպես էլ գումարային «անդեն» հարաբերությունների կարգավորման հարցում (վճարված այս կամ այն գումարի «օգտակար գործողության գործակիցը» կարող է մեծանալ՝ կախված նրանից, թե վճարողը ինչքանով է «ծանոթ» գումարը ստացողին):

Նման համատեքստում ոչ ձևական հարաբերությունները նպաստում են փոխանակման գործընթացի անձնականացմանը, որի շնորհիվ ավելի հեշտ է առաջանում «վստահությունը», որը միշտ չէ, որ ձեռք է բերվում միմիայն փողով, մանավանդ որ հետխորհրդային հասարակություններում փողը դեռևս չի հասել լեգիտիմության և հուսալիության այն մակարդակին, որ դառնա բառի բուն իմաստով համապիտանի արժեք: Այդ հիմնարար հատկանիշն իր հերթին հիմնված է իր գործառույթներն արդյունավետորեն իրականացնող կենտրոնական իշխանության հանդեպ վստահության, նաև փողի և աշխատանքի միջև արդարացի հարաբերությունների առկայության հանդավաճության վրա:

Փոխանակման գործընթացի անձնականացումը նպատակ է հետապնդում ոչ այնքան ավելացնելու փողն իբրև այդպիսին, որքան փոխհատուցելու նրա «անլիարժեքությունը»: Ոչ ձևական հարաբերությունները չեն սահմանափակվում միայն նրանով, որ այս կամ այն հնարավորությունը միանվագ կամ պատահականորեն դարձնում են մատչելի՝ իբրև փոխհատուցում ինստիտուցիոնալ պակասուրդի: Երբ անհատը կաշկանդված չէ հանապազօրյա հացի համար պայքարի տրամաբանությամբ, նա ձգտում է առավելագույնս երկարաձգել ի սկզբանե հպանցիկ ոչ պաշտոնական հարաբերությունները, դրանք նյութականացնել այն նկատառումով, որ հետագայում կարողանա օգտագործել իր կամ իր մերձավորների օգտին: Դա դառնում է որոշակի ապրելակերպ: Ի վերջո անհատը սոցիալական տարածության մեջ դիրքավորվում է որպես հանրային հարստությունների տիրապետող, հարստություններ, որոնք շրջանառվում կամ փոխանակվում են պաշտոնական անանուն խողովակներին զուգահեռ: Այս համատեքստում խնդիրները ոչ միայն փողով, այլև «ծանոթներով» լուծելը ենթադրում է նոր հարաբերությունների և ցանցերի հաստատման հնարավորություն, ինչին կարող են դիմել նաև միանգամայն ապահովված, փողի պակաս չզգացող մարդիկ:

Ժ. Գողբուն հետևյալ կերպ է մեկնաբանում այն պատճառները, որոնցով ոչ ձևական ցանցերը այդքան մեծ նշանակություն են ստացել հետ-

⁷ Տե՛ս Դեզեր Մ., նշվ. աշխ., էջ 47:

խորհրդային փուլում. «Ընծան միակ բանն է, որ մնում է նրան, ով ամեն ինչ մոռացել է, և ով դեռ պետք է ամեն ինչ սովորի»⁸: Ժ. Գոդբուն ընծա ասելով հասկանում է մարդկանց միջև սոցիալական նոր կապերի ստեղծման կամ արդեն եղածների ամրապնդման կամ վերականգնման նպատակով բարիքների կամ ծառայությունների տրամադրում՝ առանց դրանց վերադարձի որևէ երաշխիքի⁹:

Դա պետք է հասկանալ այս կերպ. արդեն անցյալ դարձած պլանային տնտեսության և դեռևս վերջնականորեն չհաղթանակած շուկայի դարաշրջանների միջև գոյացած ժամանակային տիրույթում գոյացել և հաստատվել է փոխանակման մի յուրահատուկ եղանակ, որը կարելի է անվանել «կազմակերպված փոխադարձություն»: Այս արտահայտությունն ամենևին էլ չի չափազանցում տվյալ գործունեության մեջ առկա այլասիրության (ալտրուիզմի) բաժինը, ընդհակառակը՝ հենց դրանով է տեղի ունենում գործընկերոջ հետ հարաբերությունների «առարկայացումը»: Օրինակ՝ այս կամ այն պաշտոնյային ընդգրկել «շրջապատի» մեջ նշանակում է ոչ միայն նրան ընծեռել սեփական օգուտն ունենալու հնարավորություն, այլև ինտեգրել որոշակի «սոցիալական կապիտալ», որն առաջիկայում կարող է օգտակար լինել ընդգրկողին կամ նրա մերձավոր շրջապատին՝ անհրաժեշտ տեղեկություններ կամ բարիքներ ձեռք բերելու առումով: Քանի որ նմանատիպ գործողություններից կողմերը շահում են երկուստեք, տրամաբանական է, որ նրանք այդ գործելաճը դարձնում են իրենց ապրելակերպի մի մասը և դիտարկում որպես արժեք:

Այդպիսով, հանրային կապիտալի շրջանառությունը տեղի է ունենում ոչ թե համապատասխան ինստիտուտների, այլ անհատների միջոցով. առաջանում են փոխադարձության փակ շրջաններ: Ոչ պաշտոնական գործելակերպը կարծես թե օրինական հենքի վրա տեղափոխվում է հանրային ոլորտ:

Նշենք, որ նման ոչ ձևական ցանցեր գոյություն ունեն ցանկացած, նույնիսկ զարգացած երկրներում: Դրանց կարևորությունը և նշանակությունը, սակայն, շատ ավելի բարձր են թույլ և դեռևս վերջնականորեն չկայացած ինստիտուտային համակարգ ունեցող հասարակություններում: Այնպիսի իրավիճակում, երբ օրենքի պարտադիր կիրարկումը, վարքի ձևական և ոչ ձևական սկզբունքները ներդաշնակության մեջ չեն, ոչ ձևական ցանցերը, որոնց առաջացման և գոյության համար իրավական նորմերի և երաշխիքների կարիք ամենևին չկա, բնականաբար դառնում են համեմատաբար ավելի գործունե¹⁰:

Իրենց հիմքում ունենալով արյունակցական, հայրենակցական, ընկերային կապերի վրա հիմնված հարաբերություններ՝ ոչ ձևական կառույցներն առհասարակ շատ դանդաղ են զարգանում և ակնհայտորեն դիմադրում են հատկապես այլ հասարակություններում և մշակույթներում ձևավորված ինստիտուտների ներմուծմանը¹¹: Ինչպես նշում է Է. Չարությունյա-

⁸ Godbout, J. The World of the Gift. 1998. Montréal : McGill-Queen's University Press, p. 27.

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 30:

¹⁰ Տե՛ս Ledeneva, A., նշվ. աշխ., էջ 136:

¹¹ Տե՛ս Бондар И. А. Взаимодействие формальных и неформальных институтов в процессе трансформации экономических отношений // "Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета", 2010, № 5, էջ 15:

ըը, «Ազգակցականությունը ինքնին «մարդամերժ» է, նրա խժբժանքի ու աջակցանքի ենթական «անձն» է, այն դիմավոր մեկը, որին տրված է «բարեկամ» լինելու Արտոնագիր»¹²: Ձարմանալի չէ, որ նույնիսկ քայքայման գործընթացում գտնվող խորհրդային հարաբերությունների համակարգը դեռ շարունակում է պահպանվել՝ շնորհիվ մարդկային որոշակի տիպի, ով վաղուց «ընդունել է խաղի կանոնները» և փնտրում ու գտնում է նորանոր հնարավորություններ՝ առկա պայմաններում դրանք կիրառելու համար: Ոչ ձևական ցանցերին հատուկ է «արտաքին տեսքի» փոփոխականությունը. դրանք միշտ գտնում են հանրային ոլորտի համակցման զանազան տարբերակներ՝ ներկայանալով ժողովրդավարության կամ շուկայական տնտեսության քողի տակ: Ընդ որում՝ դրանց որոշակի գծեր մշտապես մնում են անփոփոխ, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել սոցիոմշակութային կոնկրետ որակների և մտակերտվածքի հետ դրանց երկարաժամկետ կապի մասին:

Լինելով խորհրդային համակարգի անբաժանելի տարրը և ստեղծելով փոխօգնության որոշակի մթնոլորտ՝ ոչ ձևական ցանցերը մեղմում էին խորհրդային տնտեսության և քաղաքականության սուր կողմերը: Ըստ որոշ տեսակետների՝ խորհրդային համակարգը այդքան երկար գոյատևեց նաև շնորհիվ այն բանի, որ նրանում գործող ոչ ձևական ցանցերը աստիճանական քայքայման էին ենթարկում համակարգի գործառույթյան ներքին սկզբունքները (մինչդեռ առողջ դատողականության տեսանկյունից պետք է լիներ լրիվ հակառակը):

Յետխորհրդային հասարակություններում ևս ոչ ձևական հարաբերությունները նախկինի նման թույլ են տալիս մեղմել գործող օրենքները, բայց այս անգամ ոչ «հօգուտ» համակարգի գործառույթյան: Խորհրդային ոչ ձևական ցանցերի գործառույթյան շնորհիվ ձևավորված հմտությունները և պահպանողական մտածելակերպը ապակառուցողական նշանակություն ունեն ժամանակակից հասարակության համար: Նման ցանցերը, դուրս գալով խորհրդային համակարգի սահմանափակումներից, թափանցում են հասարակական կառավարման համակարգի մինչ այդ անհասանելի ոլորտներ՝ հանգեցնելով ընդհուպ մինչև պետության «սեփականաշնորհման»: Արդյունքում այն, ինչը ներհատուկ էր խորհրդային համակարգին՝ որպես հասարակական կայունության բաղադրատարր, մեր օրերում միայն սրում է հետխորհրդային հասարակության հիմնախնդիրները:

АРМАН КАРАГУЛЯН – Проблема трансформации неформальных сетей в постсоветских обществах. – В статье, в частности, поддерживается точка зрения, согласно которой особенности советской системы (плановая экономика и идеологизированная политика) способствовали формированию негласных неформальных сетей. Неформальные сети несколько смягчали очевидные изъяны государственного распределения общественных благ. Ожидалось, что после распада Советского Союза, в условиях рыночной экономики и демократии, они потеряют свою актуальность. Этого, однако, не случилось. Успешно адаптировавшись в постсоветских обществах, неформальные сети приобрели новое содержание и возможности. В итоге то, что при прежней системе выступало стабилизирующим фактором, на современном этапе лишь обостряет общественные противоречия.

¹² Է. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 8:

ARMAN GHARAGULYAN – *The Issue of Transformation of Functions of Informal Networks in Post Soviet Societies.* – The article discusses functions of informal networks in contemporary Post Soviet societies. This papers supports the view that peculiarities of the Soviet system (planned economics and ideologized politics) have enabled the formation of concealed informal networks which have somewhat softened blatant insufficiency of social goods distributed by the state. After the fall of the Soviet Union, the informal networks that smoothly moved into Post Soviet society successfully adapted to new conditions, attained new content and opportunities for dispersion contrary to expectations that their actuality would fade away in the context of emergence of market economy and democracy. As a result, the structures that served as elements for stabilization in the former system, only hone social issues in the contemporary stage of development.